

«ԱՏ» ԱԾԱՆՅԻ ԵՎ ԴՐԱՆՈՎ ԿԱԶՄՎԱԾ ԲԱՌԵՐԻ ԼՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Առաօժն *աա* ածանցը հիմնականում ուշադրության առարկա է դարձել այնպիսի բաղադրյալ բառերում (զուգահեռ, հերատ, պոչատ և այլն), որոնց սեփ արմատ-ածանց եակադրությունը ցայառուն արասահայտություն ունի, և *աա*-ը եանդեկ է նաև այլ բառերի կապակցությամբ (հաստատ, եավատ, արմատ և այլն), քայլ դարձյալ հիմնականում ելքսկեա ունենարով դրոտ բացասման նշանակությունը: Այդ պասանառով էլ ոչ միայն չի բացաեայավել *աա* ածանցի նշանակությունն իր տարրեր դրսևորումներով, այլև դրանով կազմված մի շարք բառերի կազմությունը կամ առեասարակ մնացել է շլուսարանված (տուգատ, յայլատ, նախաս և այլն), կամ վերապաս վերարերմուների է արժանացել: Այժմ մեզ եետարքրող խնդրի վերաբերյալ Գ. Ջաեուկյանը մասնավորապես եետևարյն է նշում. «Առայժմ դժվար լուծելի է եին հայերեկի *աղբատ, անքատ, արմատ* (հմմտ. *արմ, գ-արմ, արմն*), *լմփատ (լամբաս)*«գեր», *հաստատ* (եմմտ. *հաստ*), *հատատ* (») բառերի *աա*-ի եայցը»¹:

Այդ դժվարության պատճառները թերևս բազմազան են, քայլ հիմնականը, կարծում եմք, այն է, որ *աա* ածանցը ճանաչվել է որպես մեցիմաստ ձևույթ՝ «կտրել, եատել» նշանակությամբ: Այդ ածանցի առաջացումը կապվել է *հաս* արմատի եեա, քայլ նկատի չի առնվել, որ այդ արմատը մեկիմաստ չի եղել, մեկից ավելի նշանակություն է ունեցել: Եվ եթե ավելացնեմք նաև, որ ածանցի իմաստը դուրս է բերվել ոչ թե անմիջապես *հատ* արմատից, այլ *հատանել* բայի միջնորդավորումով, ասլս եասկանայի կդատնա, թե ինչու անիտուսափելի այիաի դառնար ածանցի մեջ միայն «կտրել, եատել» նշանակության ճանաչումը:

ՀԱԲ-ում *հատ* բառը տրված է երեք իմաստային առումներով. 1. «կտրելը, հատում, կատր», 2. «վերջ, ծայր», 3. «մեկ եասիկ սերմ, ունդ» (ե. 3, էջ 50):

Հասկանալի է, որ առաջին նշանակությունը հիմք է եանդիսացել ածանցի բացասման նշանակության համար: Իսկ մյուս երկու նշանակություններն ածանցի մեջ ռուրոդվի՞ն չեն արտացոլվել: Կարծում եմք՝ արասցորվել են:

Հաս արմատն իր «մեկ հատիկ սերմ, ունդ, մանավանդ ցորենի կամ ուրիշ եացարույսի» նշանակությամբ (ՀԱԲ, 3-րդ, 50) որոշակիորեն օժտված է սերման գաղափարով: Ցորենի, գարու կորեկի, կաավաաի սերմերը, այսիմքն՝ եասերը («Գարու այս ցողունի վրա 25 եատ կա»), ինպես նաև բայի, սալորի պտուղները («ծաղիկը թափվելուց հետո բալը, սալորը եաս են բռնում») ընկալվում են որպես սերվողներ: Որոշ ժողովուրդների ընկարումով հասիկը, սերմը ռույսի գավակներն են: Կասավասը կասափից, այսիմքն՝ վուշի ռույսից սերվածն է, փշասը (փուշ-աս) սերվածն է այն ծառից, որը ճանաչվել է հենց շատ յիուշ ունենալու եանգամանքով²: Առարկան իր բնորոշ եասկանիշով ճանաչվելու հանգամանքին եամածայն այս պարագայում փուշ-ը հասկացվել է եամասասասսսան ծառի իմաստով:

Սերման իմաստն արտացոլվել է նաև *հաս* արմատով կազմված *հասանել* բայի մեջ, որի իմաստային առումներից մեկն է «ցայտել, դուրս գալ». «Հասանել, որպես ցայտել լուսոյ, ցոլանալ, թօթափիլ. և որպես ի դուրս բերիլ այլոց իրաց, ծաաալիլ. «Փայլասակունք եասան ի նմանէ...», ճառագայթք եասանէին...» (ՆՀԲ, 2-րդ, 58):

Այս եողի վրա է եանդևս եկել *աա* ածանցի սերման նշանակությունը, որը *կասվաս, փշաս* բառերից բացի դրսևորվում է նաև եետևյալ բառերում «վիժել» նշանակությամբ՝ *եորթասել, բմաս(ել)* «ասլորինի գավակը վիժել», *գառնասել, քուտկաել* և այլն: Հավատ (հատաա) բառին իր տեղում կանդրադառնամք:

1. Գ. Ջաեուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նայասգրային ժամանակաշրջան, 1987, էջ 237:
2. Այդ ծառի բացարարությունն այսպես է տրվում. «Ծառ փշաս պողոպ, ունող երեկի փշոց տատ» (ՆՀԲ, 2-րդ, 944), «Շատ յոռչ ու փուշ ունի» (ՀԱԲ, 4-րդ, 508):

«*առ* արմատի «վերջ, ծայր» նշանակությունը, եստկապես եսականիչի դրսևորման առումով, չի դիտարկվում իր մեջ ունի բարձրակարգի, սաստկականության երանգ, որը բավական որոշակիորեն դրսևորվում է ոչ միայն *առ* անվանական ածանցի եսա ծագումնաբանական ընդհանրություն ունեցող բայական *առ* ածանցով կազմված ձևերում (կարաաել, մանրատել), այլև *խորխորաա, հասաաա, լմիաա, մորաա, Արարաա, բկլաա* բառերում, որոնց ավելի եանգամանորեն մեկնությունը կտրվի սառնել: Ժառանգ ձևի հանգամանքով պայմանավորված՝ իր մեջ ունենալով *հաա* բառի եամապատասխան իմաստալին առումը՝ *առ* ածանցը համապատասխան բարդություններում եանդես է գալիս *սասակական* նշանակությամբ, թանձրացում է հիմք հանդիսացող բառի արտահայտած հասկացությունը: Այս իմաստով էլ եթե բացասման *առ* ածանցի իմաստը կարելի է արտահայտել ժխտական *ան* ածանցով (գունաա - անգույն, պոչաա - անպոչ), ապա սաստկական նշանակության համար եոմանիչ դեր կարող է ունենալ *ավելի* բառը, միայն թե, հասկանալի է, անհրաժեշտության դեպքում արմատը պիտի նկատի առնվի իր նախնական նշանակությամբ՝ խորխորաա - ավելի խոր, հասաաա - ավելի ամուր, ավելի պինդ:

Քննարկման առարկա եանդիսացող *հաա* արմատի եսականապես առաջին իմաստի («կտրել, հատաած, կտր») գարգացման եեանանքով պիտի ծագած լինի *առ* ածանցի մյուս իմաստային առումը, որ իրենից է կոչել վերածման նշանակություն: Դրա վկայություն են հետևյալ բառերը՝ *բացաա, խրամաա, ածվաա(ել), ծվաա, եոաա(ել)* և այլն: Բացատր բառի *բաց* արմատի եին նշանակություններից մեկն եղել է «դաշտ»: Բացի - «դաշտ, դաշտի մեջ» (ՀԱԲ, 1-ին, 403, 404): *Դաշտն* էլ նշանակում է «ընդարձակ և եարթ բացավայր» (Մ.ա., 623) Բացը անտառով, լեռներով չիակված, չծածկված տարածությունն է, որ մշակելի է: *Բաց* արմատը *առ* ածանցով (բաց-աա) նշանակելու էր «ամստաի մեջ ծառերից ազաա (ված) տարածություն»: Ուրեմն՝ *առ*-ը այս բառում չի կարող ունենալ բացասման, սաստկացման, սերման նշանակություններից և ոչ մեկը և օժաված է *վերածման* իմաստային առումով: *Բացաա*-ը, այսպիսով, նշանակել է *բացի*, այսինքն՝ «դաշտի» վերածված, ծառերով չիակված, չծածկված տարածք:

Ածվաաել (ածուատել) կազմված է *ածու* «մարգ» արմատից, *առ* ածանցից և *ել* դերբայական վերջավորությունից: *Ածվաաել* նշանակում է հողաաարածքը ածու-ածու կտրել (բաժանել), այսինքն՝ ածուների վերածել:

Ծվաա բառի *ծու* (ծու) արմատի նշանակությունն է «կտր, պաաառ (մանավառը շորի)» (ՀԱԲ, 2-րդ, 460): *Ծվաա* ուղղակի առումով նշանակում է «կտրման, պաաառների վերածված», «ծվեն-ծվեն արված»:

Առ ածանցի այս նշանակությունն ավելի ակնեայտ է *երկաա(ել), քաոաա(ել), կիսաա*, (կարող է եսակացվել նաև «կես դարձնել» նշանակությամբ) բառերում: Ածանցի այդ նշանակությունը կարծես ընկալված է եղել ՀՆԲ-ի եեդիմակների կողմից, որոնք *կնաա* (կին+աա) բառը բացաարում են նաև «իզացեալ» նշանակությամբ. «ԿՆԱՍ - իզացեալ, մեղկ, թոյլ և տկար...: «Արք թեթևամիտք և կնաա»: «Պիղատոս թույլ ոք էր և կնաա, երկեալ ի երեիցն...» (ՀՆԲ, I, 1104): Անընդունելի է թվում այն կարծիքը, ըստ որի *կնաա* բառում *առ* ածանցը դիտվում է «կրող» նշանակությամբ, և իրր *կնաա*-ն ունի ռուսերենի *бабука* բառի իմաստը (Գ. Ղաիանցյան, Հայոց լեզվի պաամություն, էջ 175):

Իմաստային այսպիսի ոլորաում են (բացասման, սասական, սերման, վերածման) քննարկման առարկա պառնալու մի քանի բառեր, որոնք ուսումնասիրողների կողմից առեասարակ ուշադրության չեն արժանացել որպես *առ* ածանցով բաղադրված ձևեր կամ սոսկ դիտվել են իրրև այդպիսին՝ առանց անհրաժեշտ մեկնությունների, իսմ էլ անընդունելի, պարգապես սխալ մեկնությամբ են արված եղել:

ԲԱՅԱՍՍԱՆ ԵՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԱՏ ԱԾԱՆՑ ՈՒՆԵՅՈՂ ԲԱՌԵՐ

(աուգատ, ագատ, ադնատ, նախաա, արմաա, անքաա, աղքատ, յայրատ)

ՏՈՒԳԱՏ (ՏՈՒԿԱՏ)

Հնից ավանդված բառաձևեր են: Հին գրականության մեջ գործածական է և՛ *աուգատ*, և՛ *աուկաա* ձևը: ՀՆԲ-ում նախապատվությունը արված է գ-ով գրությամբ, և բառս արվում է այսպիսի մեկնությամբ. «Տուգաա. իրրև Տոկաա, եաաեալ ի աոկոյ» (2-րդ, 890): Ուրեմն՝

վորձ է արվում կազմությամբ և իմաստով իրար մոտ ճանաչված *տուգտա*, *տոկտա* բառերի առաջացումը կապել *հատանել* բայի և *տոկարմատի* հետ («... հառապալի տոկոյ»): Վերջինս էլ նույն բառարանում այսպես է բացատրված. «Տոկ. արմատ Տոկալոյ, որպես առկումն, առումն, ժոյժ, երկարութիւն եամբերութեան կամ ուժոյ» (2-րդ, 887): Թվում է, թե առկա առկատ առնչակցությամբ էլ լուծվում է այժմ մեզ եետաքրքրող բառերի կազմության հարցը: Բայց բանն այն է, որ. նախ, եայերենում *տոկտա* բառ *կա*. և *ապա*՝ անլուծելի է մնում *ո*-ի վերածվելը *ու*-ի: Ահա թե ինչու ՆՀԲ-ի այդ մեկնությանը Հր. Աճառյանը որևէ կարևորություն չի ավել, *Տուգտա* բառը ներկայացրել է որպես չսառուգաբանված՝ դրանում յոտենելով մահ *տա* ածանցի գոյությունը:

Տուգտա բառի առաջին բաղադրիչի որոնումներն այլ ուղղությամբ էին ընթանալու: Մեր ուշադրությունը գրավեց ԲՀ-ում անդ գաած *տուգ* բառը: Բայց դա այնպիսի բացատրությամբ է տրված, որ վաճում է իրենով եետաքրքրիսին՝ «Տուգ - ագի» (էջ 316): Հավանաբար այդ պատճառով է, որ դա հետագա բառարանագիրների կողմից ամուշադրութեան է մասնավոր, որպես անսառուգ, անվավեր բառ:

Ելակետ ընդունելով *տուգտա* բառը, ինչպես մահ որոշ բարդ բառերի առաջին բաղադրիչում եղած *տգ* բունը, մեզ ենթավոր թվեց, որ ԲՀ-ում *տուգ* բառի եամար որպես բացատրություն տրված *ագի* ձևը գրչագրական սխալ է: Հայանի է, որ այդ բառարանում այդպիսի սխալներ քիչ չեն. դանդիոն դարձել է դանդին, եակառակ-ը՝ հակառակ և այլն: Միանգամայն եավսնական է, որ *ագի* բառը *տրի* բառի գրչագրական սխալի հետևանք է: Վերջինս նույն բառարանում այսպիսի բացատրությամբ է տրված. «Արի - քաջ, կամ ուժեղ, կամ պինդ, կամ զարթիր, կամ կանգնիր» (էջ 38): Բավական ճիշտ բացատրություն, որ ուսումնասիրվող խնդրի առումով եետաքրքրություն է ներկայացնում առանձնապես իր առաջին մասով՝ «քաջ, ուժեղ, պինդ»:

Այս նշանակությունը *տուգ* բառի եետ ունեցած առնչությամբ («Տուգ - արի») և *տա* ածանցով ճշտորեն տալիս է *տուգտա* բառի իմաստը՝ «թույլ, տկար», վոխաբերական առումով մահ «չքավոր, աղքատ», այսինքն՝ «անտեսապես թույլ» (ՀԲԲ, 436, ՀՌՈԲԲ, 635):

Տրված բացատրությունը կասկածի աակ չի կարող առնվել *ու* ձայնավորի հնչյունափոխության ենթարկված չլինելու պատճառաբանությամբ, որովեեահ դա այնքան էլ արաստվոր երևույթ չէ նույնիսկ հնից ավանդված բաղադրություններում՝ ծունրապություն, շուրջանակի, շուրջատ, շուրջարնակ (ՆՀԲ, 1-ին, 1028, ՀԱԲ, 3-րդ, 539), էլ չենք ասում եեահն եամարվող այսպիսի ձևերի մասին՝ ջուրբերան, կուժկոարուկ և այլն: Եվ ապա՝ նկատի պետք է ունենալ, որ այս դեպքում *ու* ձայնավորի հնչյունափոխությունը սովորական դառնալու եմարավորությունից գրվված պիտի լիներ, այն էլ ածանցման ժամանակ, այն պատճառով, որ *տուգ* արմատը բառակազմական լայն հնարավորություններով եանդես չի եկել: Այնուամենայնիսկ բառաբարդման դեպքում այդ բառը մահ եանդես է եկել հնչյունավորված ձևով. որին կանդրադառնանք եենց ստորև:

Որ *տուգ*-ը օժտված է եղել «արի», ուրեմն և «քաջ, ուժեղ, պինդ» նշանակությամբ, այդ է վկայում մահ *ագեղձ* բառը, որը, սակայն, ՀԱԲ-ում դիտված է իրև *ագեղձ* բառի աղավաղումն», սխալ գրչության եետևանք (2-րդ, 570):

Տգեղձ բառի առաջին բաղադրիչը մեզ արդեն հայտնի *տուգ*-ն է՝ հնչյունափոխված *տգ* ձևով, իսկ երկրորդ բաղադրիչը *եղձ* բառն է: Վերջինիս իմաստը «եղծումն, խանգարումն, լուծումն, իրև ավերումն» (ՆՀԲ, 1-ին, 655) նշանակություններից ածանցելու դեպքում *ագեղձ*-ի նախնական նշանակությունը կլինի «արիության, ուժի, քաջության եղծումն, խանգարումն, «լուծումն, իրև ավերումն», այսինքն՝ «անարի, վախկոտ, երկչոտ, (կամքից) թույլ »: Բառիս նշանակության այդպիսի ընկալումը լավագույն ձևով եատաստվում է այսպիսի գործածություններով՝ «Տգեղձ է արդարոյ անկանել առաջի ամպարտի» (ՆՀԲ, 2-րդ, 861), «Տգեղձ ի մարտի...» (ՀԱԲ, 2-րդ, 570):

Այսպիսով, բառազնական աշխատանքը հավասարի է դարձնում «արի, քաջ, ուժեղ, պինդ» նշանակությամբ *տուգ* արմատական բառի գոյությունը հայերենում, եիմնավորվում

3. Տես՝ ՀԱԲ, 1-ին, 9: Նահ՝ Բառգիրք Հայոց, 1975, էջ օր:

է, որ *առուգ*-ից են կազմված *առուգաա* «թույլ, ակար» և *ազեղծ* «անարի, վախկոտ, (կամքից) թույլ» բառերը՝

ԱԶԱՏ

(«... յազատն ի վեր ի Մասիս»)

Մասիսի վերադիր այս բառը, ծագած եամարվելով պաբլավերեն *azat* «ազաա, ազնվական» բառից, ըսա այդն էլ իմասաավորվել է՝ «արձակ, ընդարձակ, րարձր», «պաշաելի»։ այլն կապվել է Նոյ մաեաալեաի՝ լեռան զազաթին մնալով ազաավելու եանգամանքի եեա (աե՛ս ՀԱԲ, 1-ին, 83)։ Հր. Աճաոյսնն այս րոլորը «անտեղի մեկնություններ» է համարում և *ազաա* բառը մեկնաբանում է «ազնվականն, ազաաազգին» նշանակությամբ («ազնուականն, ազատազգի Մասիս»)։ Մա. Մալխասյանցի «Հայերեն բացաարական րաոարանում» այդ վերադիրը արվում է «չսաեմանափակված, չկաշկանդված» րուցատրությամբ (1-ին, 6)։

Այս բոլոր մեկնաբանություններում, մեր կարծիքով, խկությունը չի րացաեայավել մասնավորապես պարսկերենի *ազաա* րաոի կաշկանդիչ ազդեցության պատճառով։ Այդ հարցում գուցեև ոչ երկրորդական դեր է ունեցել վերջին դարերում Մասիսի նկատմամբ մեր ունեցած վերաբերմունքը՝ մոռանալով, որ մեզանից եազարավոր տարիներ առաջ ապրած մեր մալսնիների վերաբերմունքն էլ դրա նկատմամբ կարող էր այլ եողի վրա ծագած լինել։

Արդյոք սլալվա՞ծ կլինենք, երե մեզ եետաքքրող րաոի արմաար ծագած եամարենք ենլս. * *azdo* մախաձևից, որի պարզ դրսերումն է *as* (աե՛ս ՀԱԲ, 1-ին, 82, ՀԼՊ, 512)։ Այդ շաա կենսունակ արմաաին ազգակից ձևեր կան բազմաթիվ լեզուներում՝ եունարենում, սանսկրիտում, լաաիներենում, չիսերենում, լեեերենում «այրել», «չորացնել», «չոր», «չորանալ» նշանակություններով (ՀԱԲ, 1-ին, 82)։

Հայերենում դրան եամապաաաալսանող *ազ* արմաաի կրկնությամբ կազմված քիչ րաոեր չկան «չոր, ցամաք, նվազ, գոս, ճոզած» նշանակություններով՝ *ազազիլ, ազազուն, ազազանալ, ծովազազ* «ծովերը ցամաքեցնող» (ՀԱԲ, 1-ին, 82)։ Այդ եասկացությունները վերազրվում են այսպիսի րաոերով աբտաեայալված աոարկաների ու երևույթների՝ ալզի, ադրյոր, րուբասաան, հասկ, ծառ. «Չորացան ազազեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա»։ «Եթն հասկը ապականեալք, ազազունք և խորշակաեարք» և այլն (աե՛ս ՀԱԲ, 1-ին, 82, ՆՀԲ, 1-ին, 4)։

Ազ արմաար եայրերենում միայն կրկնված ձևով եանդես չի գալիս։ Դրա պարզ ձևն ենք աեսնում մաև *ազաա* բառում, որի սեջ *աա* ածանցը մեզ եայտնի րացասման նշանակությամբ է եանդես գալիս, իակ *ազ*-ն օժտված է նույն «չոր», «չորանալ», «նվազ» իմասաալին աոումներով։ Ուրեմն՝ *ազաա* րադադրալ բառն ունեցել է ազ-ի ցույց ավածից գուրկ, դրանից զերծ նշանակություն։ Այսինքն եանդես է եկել ոըպես *ազազել, ազազուն* բաոերով արաաաայաված եասկացություններին եակաոակ րովանդակություն ունեցող րաո։ Իր ճոխ ու եարուատ բնությամբ, իր զեղեցկությամբ 1 այսպիսի ապավորություն է թողել Մասիսը մեր եեոու եեոավոր մալսնիների վրա։ Եվ միանգամայն եավանական է, որ Մասիսը *ազաա* վերադիրով շաա ավելի վաղ պիտի կնքված լիներ, քան թե եասարակական եարաբերությունների եետագա զարգացման եեաևանք եանդիսացող պարսկական *ազաա*-ը «ազնվական» նշանակությամբ մուտք կգործեր եայոց կյանք։

ՆԱԽԱՏ

Անկախ այն րանից, որ այս րաոի կազմության եարցը մինչև օրս րնդունելի լուծում չի աոացել, նշանակությունը միանգամայն ճիշա է րնկալված՝ «անարզված, անարգանք» (ՀԱԲ, 3-րդ, 420)։

Նոր հայերենում ինքնուրույն գործածություն չունի։ Գրարարում բավական կենսունակ էր և՛ որպես րարդ ու ածանցավոր բաոերի րադադրիչ (մախաաանք, ինքնանախատ,

4. *Տուգ րաոի այդպիսի նշանակությամբ ընկալումը ենարավորություն է աալիս աեելու, որ դրանից կազմված «առուգանել» (տուգ/անել) րաաիբովանդակությունը Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» III եատվածի ԾԴ- գլխի «որք ընդ ձեռնադրութեանն տուգանեցան» արտաաայտության մեջ «տուժել» իմաստով աշխարհարար քարզմանելը ճշգրաման անհրաժեշտություն է զգում (աե՛ս Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, 1961թ., էջ 326)։*

կրկնանախաս, եանեանախատ և այլն), և ինքնուրույն գործածության առումով՝ «Եղև մա նախասա դրացեաց իրոց» (այսինքն՝ եարևանների նախատինքի առարկա դարձավ): «Հատանե օգուտի նորին, բստնայ գնախատն Իսրայիլի» և այլն:

Նշելով, որ ՆՀԲ-ում բառս կազմված է եամարվել *ճախ* և *աաել* բառերից, իսկ Ս. Տերվիշյանը դրա բաղադրիչներն է եամարել *ճա* մասնիկը և *խանաալ* բառը, Գ. Ղափանցյանը՝ *ճա* մասնիկը և *խայթալ* լույսը, Հր. Աճառյանը դրանով էլ բավարարվել է՝ բառը կազմության նսրցն առկախ թողնելով:

Բառս կազմված է *ճախ* և *աա* մասերից: Առաջին հույացքից դժվարը *ճախ* բառի մեջ *աա* (յարգ) արմատով արաանախավող «արժանիք», «պատիվ», «մեծարանք». «եարգանք» նշանակությունների եայտնաբերումն էր: Իսկ դա աներաժեշտ էր, որավեհուն *ճախատ*-ը, ենչպես անսանք, նշանակում է «անարգված, անարգանք»:

Ուշադիր գնումները եասատում են *ճախ* բառի մեջ այդպիսի նշանակությունների գոյությունը: Այդ բառի ուղղակի նշանակությունը և իմաստային առումները՝ «յառաջագոյն ըստ ժամանակի՝ ըստ անդույ ըստ կարգի», «առաջին, գլխավոր» (ՆՀԲ, 2-րդ, 384), իրենց ետքումը այնպիսիք են, որ փոխաբերական առումով օժտվելու մեծ եսկվածություն ունեն: Դա ցայառուն արտահայտություն ունի մաև այդ բառով բաղադրված ձևերում՝ *ճախամեծար* «պատասխանագոյն, յարգի, յարգոյ» (ՆՀԲ, 2-րդ, 391), *ճախագան* «որ ունի գառաջին գան. գաթոռ, գպաաիվ, գաներեց, և մախապաաիվ» (ն.տ., 384): Այդպես էլ՝ *ճախարժիշկ* «բժշկապետ, երևելի բժիշկ», որ և արժանի է եարգանքի, պատվի: Դժվար չէ նկատել, որ փոխաբերական նշանակությունը եիմնակամում ունի «եարգանքի, պատվի արժանի» բովա մոակությունը, որը սերտորեն ադրսվում է *ճախ* բառի «առաջին, գլխավոր» նշանակությունների եետ: *Նախ* բառի եեմց այդ փոխաբերական իմաստն էլ ընկել է *ճախաա* ածանցավոր ձևի առաջին բաղադրիչի եիմքում: Ուրեմն՝ *ճախ-աա* բառի նախնական իմաստն եղել է «եարգ(անք)-ից գորկ», «ոչ արժանի պատուի»: Նկատենք մաև, որ *ճախատել* բայի եին նշանակություններից մեկն եղել է «անարգել» (որպես բայ), իսկ *ճախատելի* ածականը նշանակել է «անարգական» («նախատելի մաեուսմբ մեռանել» (ՆՀԲ, 2-րդ, 397):

ՅԱՅԻԱՏ (եայրատ)

ՀԱԲ-ում բառս տրված է «անառակ, անամոթ, լիրբ, պագշոա» նշանակությամբ՝ առանց ստուգաբանության: Այն կարծիքին լինելով, որ երկրորդ բաղադրիչը *աա* ածանցն է, եմարավոր գտանք մաածել, որ *յայր* բառաձևը ենչյունափոխության եետևանքով պիաի ստաջացած լինի *յայիր* բառից, որ կա միայն ԲՀ-ում՝ «ոյս մի» նշանակությամբ (էջ 224), և որը անտեսվել է եեաագա բառարանագիրների կողմից:

Եթե *յայիր* բառի «ոյս մի» մեկնությունն ընկալենք փոխաբերական նշանակությամբ, «ոյսի պես մաքուր, անադարա», ապա եմարավոր կլինի *յայրաա* (յայիր-ատ) բառը եասկանալ «մաքրությունից, անադարաությունից գորկ» նշանակությամբ, որն էլ այլ բուն չի նշանակում, քան «անառակ, անամոթ. լիրբ, պագշոա»: Որ իսկապես *յայրատ* բառի իմաստը կապված է լույսի, դրա աղբյուր աչքի եետ, այդ մասին ուշագրավ ակնարկ կա մաև ՆՀԲ-ում, ուր *յայրաա* բառի «անառակ, լիրբ, անամոթ, պագշոա» իմաստների դիմաց, փակագծերի մեջ նշված է՝ (անձն, կամ աչք): Այս կապակցությամբ ուշարժսն է մաև *ակնայայրաա* «որ ից է յայրատութիւն աչաց» թաղադրությունը (ՆՀԲ, 1-ին, 25): Այդ *ակնայայրաա* (ակնաեայրատ) բառի եոմանիշն է ժարվրդական լեզվի՝ *այքը շոռ* «տոփոա, ցանկասեր» եարադրությունը (ՀԲՈՒԲ, 47):

ԱՂՏԱՏ

Այս բառի ծագումնաբանական կապը (*j-gj) յեղում «փոխել» նախաձևի եետ Գ. Ջանուկյանը կասկածելի է եամարում (ՀԼՊ, 121, 216): Առնչելով եմիս. el-, ol- «փչացնել, ապականել, ռչնչացնել, կործանել» արմաաին՝ է. Աղայսնը *աղճաաել* բառի կսզմությունն այսպես է բացատրում. «Արմաան է *աղ*, *աա* ածանցն է, իսկ ժ-ճ՝ աճական» (ԲԵՀ, 18): Ինչպես *աղբաա*, *անքաա* բառերի մեկնության ժամանակ (անս ԲԵՀ, 17, 22), այնպես էլ այս դեպքում աա-ը ածանց դիաելով՝ է. Աղայանը դրանով էլ բավարարվում է, չի խոսում ավյալ դեպքում դրա ունեցած իմաստային առումների մասին՝ այդ պաաճառով մաև նկատելիորեն կասկածելի թողնելով բառի ստուգաբանությունը: Եթե «փչացնել, ապականել, ոչնչացնել, կործանել» նշանակություն ունեցող el-, ol- նախաձևի եետ առնչակցվում է *աղ*

արմառը, ասրս *աա* ածանցն ի՞նչ նշանակությամբ, ր՛նչ դերով ենք ընկալելու *աղճաա* բառում:

Աղճաա բառի արմառն առնչվում է *աղիճ*, *աղոջ* տարբերակային ձևերին, որոնց մասին ՀԱԲ-ում հետևյալն է նշվում. «Թե՛ արմատները և թե՛ ածանցները գրվում են թե՛ ճ և թե՛ ջ առող. այսպէս՝ աղիճ-աղիջ, աղջկամարդ - աղճկամարդ ևն, ներկայ լեզուի մէջ սովորական է միայն ջ-ով գրութիւնը. բայց կերևայ թե հնագոյն ձևն էր ճ. որ դ ձայնի մոտ և նրան յարմարութիւնը յարձել է ջ»: (ՀԱԲ, 1-ին, 129): *Առիճ* բառի նշանակությունն է «կոյս», (կոյս), իսկ *կոյս* բառն էլ տրվում է այսպիսի նշանակությամբ. «մաքուր, ամփոքձ, ողջախոն, փակեալ, կնքեալ, խորհրդատր» (ՀԱԲ, 2-րդ, 629):

Աղճաա բառը (աղիճ-աղճ-աա) րնիմաստով նշանակում է՝ «կոյս» նշանակությամբ *աղիճ* բառի ցույց տվածը չունեցող, դրանով արտահայտված եասկացությունից զրկված, ինչը և ցայտուն արահայտություն ունի մակ *աղճատել* բայի եետևյալ նշանակությունների մեջ՝ «ջախջախել, ալակահել, ալվերել, եղծանել, տանջել, լլկել» (ՆՀԲ, 1-ին, 42), «տրել փճացնել, փշրել, ջախջախել» (ՀԱԲ, 1-ին, 133), «աղջոջել, զարշեցուցաել» (ԲՀ, 12):

Եվ արտատվւթ ոչինչ չկա այն թանում, որ *աղիճ* (աղիջ) արմասից փաղարշական նշանակությամբ (տե՛ս ՀԱԲ, 1-ին, 129) առաջանար *աղջիկ* «կոյս» ձևը:

Ուրեմն՝ *աղճաա* բառում էլ *աա*-ը օժտված է բացասման նշանակությամբ:

ԱՆՔԱՏ (անգաա)

Գիտենք, որ գ-ք լծորդությունը հարուստ իրողություն է՝ դրսևորված ոչ սակավ բառերում՝ թագչել և թաքչել, փափագ և վափաք, չոգայ և չոքայ և այլն (ՆՀԲ, 1-ին, 519): Ըստ էության դեռևս անլուծելի է մնում *անքաա* բառի կազմությունը: Է. Աղայանի ստուգաբանությունը, ըստ որի՝ դա կազմված է *աա* ածանցով և հնիս. առ «բռնություն, անհրաժեշտություն, կարիք» բառից ծագած *անք* արմատով (ԲԵՀ, 22), Գ. Ջանուկյանի կողմից կասկածելի է համարվում մասնավորապես այն պատճառաբանությամբ, որ իմաստալիմ առումով համոզիչ համապատասխանություն չի նկատվում հայերեն և այլ լեզուներից վկայակոչված ձևերի միջև (ՀԼՊ. 157): Իսկապես, *աա* ածանցի ավելացումով առ արմասի «բռնություն, անհրաժեշտություն, կարիք» նշանակություններից ինչպե՞ս կարող էին առաջանալ «1, կարոա, աղքատ, նվսառ, 2». «աչքածակ, ագաե» իմաստային առումները:

Անկախ այն բանից, թե հնչ ծագումով՝ հայերենում կա *անգ* թառ, որի նշանակության ըմբռնման և *անքաա* բառի մեկնության համար կողմնորոշվելու ենք ԲՀ-ում եղած եետևյալ տվյալներով՝ «Անգ - պատշաճ», «Անգուրդ - կատարելություն» (էջ 19): *Անգ* արմատը ՀԱԲ-ում արված չէ: Է. Աղայանն էլ *անքաա* բառի ստուգաբանության առիթով որևէ ուշադրության չի արժանացրել դրան:

Անգ արմատը «պաաշաճ» նշանակությամբ մեկնաբանելն իր մեջ մերժելի կամ կասկած հարուցող ոչինչ չունի: Եիշտ է, *անգ*, *պաաշաճ* թառերը բովանդակության ծավալով լրիվ չեն համապատասխանում իրար, բայց ե անհամապատասխան էլ չեն: Դրանում դժվար չի լինի համոզվել, եթե նկատի ունենանք, որ *պաաշաճ* թառն ունի մակ այսպիսի իմաստային առումներ՝ 1. «ըստ արժանափույն, վայել» («Պատշաճ փսթկառ ոչ ամենեցուն առ իր կալ ի Մժբին»), 2. «հարմար» («Ձգեցուցանեն հանդերձս՝ կաաարեցելոյն պատշաճս»), 3. «հարկավոր» («Արգելում զընթացս բանին յոչ պատշաճէն»):⁵

Այս ամենը նկատի ունենալով՝ կարող ենք ասե. առաջին, ուսչ որ ըստ արժանվույն է, հարմար է, պարա ու պատշաճ է, դա էլ կատարյալ է, կաաարելություն է («Անգուրդ՝ կաաաթերութիւն»): Երկրորդ՝ *անգ* - պաաշաճ մեկնության համաձայն *անգաա*-ը (անգ-ատ) նշանակում է պաաշաճի, այսինքն «վսլելի, հարմարի, հարկավորի» բացասում: Ըստ էության այդպես էլ կա, միայն ոչ թե ուղղալի, այլ փոքր-ինչ այլ արտահայտությամբ՝ վայելի, հարմարի, հարկավորի պակաս կամ կարոտ զդալու, դրանց պակասությունն ունենալու հանգամանքի նշումով: «Մարմինն բազում պիառոյից է անքաա», «Ձի և ոչ անքաա լինին պաեպանութեանն» (այսինքն՝ մարմինը շաա պեաքերի կարոա, պակաս է զգում. Պաեպանության անհրաժեշտության, հարկավորության կարիք չեն զգում):

5. Տես մակ ՆՀԲ, 2-րդ, 616:

6. Ուրդ ածանցով հասկացությունն անվանացվում է՝ ժողովուրդ, խորհուրդ, հագուրդ, աճուրդ և այլն:

ԱՐՄՏՍ

Այս բառի հիմնական ձևությոնը ծագած է համարվում մ մասնիկի ավելացումով հնիս. առմատից, որ «ստորին ձայնադարձն է հնիս. er, or արմատի:

Առ ածանցի հիմնավորումն այս բառում դժվարություն է հարուցել ամենայն համանակաճարայն այն պատճառով, որ իսայերենի արմ ձևում ուղղակիորեն արտահայտված չեն հ.հ. er արմատի «շարժվել, բարձրանալ», ինչպես նաև ազգակից լեզուների համապատասխան բառերի «ցողուն, ընձյուղ, ծիլ» «ծլել, աճել» նշանակությունները: Բայց այդ հանգամանքը դժվարություն չսլիսի հարուցի: Մեր նախնիների աշխարհընկալումով բույսի, ծառի շարժվելու, բարձրանալու գաղափարն առնչվել է դրանց վերգետնյա մասի՝ ցողունի, ճյուղի եետ, լակ ընդգետնյա մասը ըմբռնվել է որպես «ոչ բարձրացող», որպես արմ-առ: Նկատենք նաև, որ այդպիսի ընկալումը պիսի հիմք հանդիսանար, որ զ մասնիկի հավելումով (եմմտ. իջնել - զիջել, եղծ - զեղծ) արմ-ը օժտվեր նաև փայտի, փայտանալու նշանակությամբ՝ գարմանալ, այսինքն՝ «արմանալ յոյծ» (ՆՀԲ, 1-ին, 721), գարմացած մնալ, փայտանալ:

Այս կապակցությամբ ուշագրավ է թվում արատ բառը, որը չնայած արժանացել է ամենատարբեր մեկնությունների (տես ՀԱԲ, I, 297). բայց կարծում ենք նույն ծագումն ունի, ինչ արմատ բառը՝ առանց մ աճակաճի: Հայտնի է, որ արմ-ի բուն արմատն է ար (ՀԱԲ, I, 327, III, 384): Արատ բառում ար արմատի իմաստի մեջ առաջին պլանում է գտնվում հնիս. համապատասխան արմատի «ծլել, աճել» առումը:

Արատ բառի նախնական նշանակությունն է «վարմնական պակասություն» (ՀԱԲ, I, 297), ինչպիսիք են կաղությունը, կորությունը, այլև սապառավոր, շիլ, ծուռթաթ լինելը, իրողություններ, որոնք ճանաչվել են որպես մարդու մարմնի բնականոն աճելությունից, զարգացումից զրկված լինելու արտահայտություն:

Բառի այսպիսի մեկնությամբ, ուրեմն, արատ և արմատ բառերը հարաբերվում են այնպես, ինչպես ձգել և ձգտել, քերել և քերթել, տիլ և աիղմ և այլ բառերը:

ԱՂՔՍՏ

Այս բառի արմատը ծագած է համարվում հնիս. oligo ձևից, նշանակությամբ մոտ է ճանաչվում հունարենի հոմապատասխան բառին՝ «փոքր, քիչ» նշանակությամբ (ՀԱԲ, 1-ին, 137): Եթե արմատն առնչվում է «փոքր, քիչ» նշանակությանը, ուրեմն առ ածանցը բացասում է արմատով արտահայտված հասկացությունը, և աղքատ բառի բովանդակությունը լինում է «շատ փոքրից, քիչ էլ պակաս ինչքի տեր»: Նկատենք, որ այդպիսի լեզվամտածողության արտահայտություն է նաև դրա հոմանիշ չքավոր բառը, որ կազմված է չ ժիտական մասնիկով, իք «մի բան» արմատով և (ա)վոր տծսնցով:

ԱՍՍՏԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԵ ԱՏԱԾԱՆՅ ՈՒՆԵՅՈՂ ԲԱՈՒԵՐ

(հասատտ, խորիտրատ, լմիաա, մորատ (մօրատ), րկլատ, Արարատ)

ՀԱՍՏԱՏ

Սպասելի է, որ այս բառը ՀԱԲ-ում տրված պիտի լիներ հաստ արմատով բաղադրված բառերի մեջ, բայց տրված է որպես ինքնուրույն գլխաթառ, թեև միաժամանակ նշված է, որ դա կազմված է «հասա» բառից՝ առ մասնիկով» (ՀԱԲ, 3-րդ, 50): Այսպիսի երկակի վերաբերմունքն ինքնըստինքյան եասկամայի է. այդ առ մասնիկը հաստատա բառի արմատի բաղադրիչ չէր կարող լիտվել, «կտրել», այսինքն-բացասումն նշանակությամբ էլ անեմտը էր մեկնարանել, որովհետև հասա բառը ճանաչվում է «ամուր, ետտտտուն, ուժով», հաստատ-ը «ամուր, պինդ» նշանակությամբ: Որ հաստատա բառում առ ածանցը չէր կարող օժտված լինել բացասման նշանակությամբ, այդ մասին է վկայում նաև հաստատում բաղադրությունը, (եականիչ վերջածանցների համատեղումը նույն բառում՝ կողք-կողքի անեարիք բան է): Հաստատա բառում սաստկական նշանակությամբ է օժտված առ ածանցը, որն ավելացված է «ամուր, ետտտտուն» նշանակությամբ հասա արմատի վրա:

7. Կարծում ենք՝ Մ. Խորենացու «Հայոց պատմությունում» Հաուն Նահապետի մկարագրության մեջ հաստաբազուկ բառը («Այս, աւն, Հայկ գեղապաշտը և անձնեայ, քաջազանգուր, խայտակն և ռասաարագուկ...») պիտի բարգմանվի ոչ թե «եասա բազուկներով» (անն Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Ե., 1961. էջ 99), այլ «ամուր, ուժեղ կամ ամրապինդ բազուկներով»:

ԽՈՐԽՈՐԱՏ

Խոր «խոր անդ, վտա» արմատի կրկնությամբ և *աա* ածանցով է կազմված: *Խոր* արմատի կրկնությամբ պայմանավորված «շատության» և *աա* ածանցի արտահայտած սաստկականության իմասաների հիման վտա է, որ *խորխորաա* գոյականն առեցվում է *անդունդ, դժոխք* բառերին՝ վերջիններին «շաա խոր», «անհատակ խորություն», «խորք երկրի» իմաստալին առումներով: Հնում սովորական էր այս բառի գործածությունը «դժոխք» նշանակությամբ:

ԼՄՓԱՏ

Բառիս առաջին բաղադրիչը անշուշտ լրսմբ-ն է՝ «ողակ», «կլոր բան» նշանակությամբ, որի *ա* ձայնավորը ենչյունադիտվել է, իսկ *բ* ենչյունը նախարդ մ ձայնորդի ազդեցությամբ վերածվել է շնչել խուլ վ-ի: Երկրորդ բաղադրիչի հարցի լուծման դժվարությունը վերահասում է, որովհետև դս մեզ արդեն հայտնի սասական նշանակությամբ *աա* ածանցն է:

Ելնելով *լամբ* բառի «ողակ», «կլոր բան» նշանակությունից և նկատի ունենալով *աա* ածանցի համապատասխան իմաստը՝ միանգամայն ճիշտ այնպիսի եամարելու բառիս հետևյալ բացատրությունը. «Կլորիկ, շատ գեր, որ օրորվելով կը քայլե», «Շաա գեր, մտտ, պարարտ մարդ» (ՀԲՈՒԲ, 254):

ԲՎԼԱՏ

Արմատն է *բուկ*, ատ-ը ածանց է, չ ենչյունը ածական է, որ կա նաև այս բառի եամանիչ բկիկ, ինչպես նաև պլոկել, թխիկ, վախուկ, թմրիկ և այլ բառերում:

Ուտելու գաղափարը ուղղակի և յոխարբերական նշանակությամբ բկի եեա կապելն ինքնին հասկանալի է («Իմ հացն ամեն մարդու բկով կուլ չի գնալ»: «Որ տանուտեքի բուկը լցնես, գործը լավ կերթա»: «Շաա բկով երելա է» (ՀԲՈՒԲ, 216): *Աա* ածանցով ընդգծվում է ուտելու սաստիկ ցանկություն ունենալու, ազանբար ուտելու հանգամանքը:

ՄՈՐԱՏ (մօրատ)

Կազմված է *մօր* արմատից, որն ունի «ախիմ, ցելս, ջրախառն, ճանիճ» (ՆՀԲ, 2-րդ-311, ՀԱԲ, 2-րդ, 373) նշանակությունը, և *ատ* մասնիկից: Որ վերջինս *աա* ածանցն է և օժտված է սասական նշանակությամբ, դրա օգտին է վկայում նաև այն իրությունը, որ *մօրաա*-ը որոշ դեպքերում գործածվել է նաև *մօրաա* (*այլև մորաա*) ձևով: Այսինքն՝ սասական աս-ը հարաբերակցվել է շատության գաղափար արաանայաող *աա* ածանցին (եամտ. բրբուտ, կրքոտ, խեժոտ, սրաոտ և այլն):

Մօրատ նշանակում է «աղմուտ, շաա խոնավ (անդ), («Իջեալ կայր ի անդի գետագնաց և մօրաա յոյժ» (ՆՀԲ, 2-րդ, 311):

ԱՐԱՐԱՏ

Լևոնան անվանումը արբեր ձևով է սաուգարանվել՝ «Արայի լեռ, Արայի արա, Արիա-վարդա Արեաց երկիր (անս ՀՄՀ, 1-ին, 691)»: Ոմանք փորձել են սաուգարանել երրայեցերեն *արարադ* «անեծք սասանման», «հարա-հարա» «լերինք լերանց» բառերով (ՏԲ, 1-ին, 239): Գր. Ղախանցյունը ենարավոր է համարում *Arart* էթնիկական տերմինից՝ ծագած լինելը, Ա. Վարպեայանը՝ «ար» կոչվող ցեղանունից⁸: Կան և այլ սաուգարանություններ:

Առարկաներին, երևույթներին դրանց աչքի ընկնող հասկանիչով անվանում տալը ենադարյան մարդու համար սովորական երևույթ է եղել: Նույն երևույթի դրսևորումն է նաև *Արարաա* անվանումը, որը ծագումնաբանորեն առնչվում է վերևում արդեն ուշադրության արժանացած հ. -հ. er «շարժվել, րարձրանալ» արմատին, որը հայերենում աայիս է *ար ձևը* (հառնեմ, արմտոտ):

Այդ *ար* արմատի կրկնությամբ, որպես շատության, սասականության գաղափարի արաանայություն, և սասական *աա* ածանցից է կազմված Արարաա բառը:

ՍԵՐՍԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԱՏ ԱԾԱՆՑ ՈՒՆԵՑՈՂ ԲԱՈՒԵՐ

Այս խմբում դասվող *կաավաա, փշաա, հորթաա* (ել) և այլբառերի մասին վերևում արդեն նշվել է: Այսանդ ուշադրություն դարձնենք *հաուաա* (հավաա) բառին:

8. Գ. Ղախանցյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 1961թ. էջ 141:

9. Ա. Վարպեայան, Ո՞վքեր են ի վերջո արիացիները, 1990թ., 21:

ՀԱԲ-ում *հաւ* «պապ, եոր հայրը» բառը դիտվում է որպես բնիկ հայերեն բառ (3-րդ, 67), իսկ *հաւառ*-ը չլեզված բառ (ն.ա., 70), որ նշանակում է, թե ծագումնաբանական կապ չի նկատվում այդ երկուսի միջև: Գ. Ջահուկյանը որոշ վերապատկերման ընդունում է *հաւաա* բառի *աա* ածանցով կազմված լինելը (ՀԼՊ, 237):

Ընդունելով, որ բառս կազմված է *հաւ* արմատից և *աա* ածանցից՝ հարկ ենք համարում ընդգծել, որ այդ արմատը մեր եին լեզվում բավական հտրուստ իմաստային առումներ է ունեցել՝ նշանակելով ոչ միայն «պապ, եոր հայրը», այլև իր մեջ առնելով առհասարակ «նախնիք» իմաստը. «Հաւ - նախահայր, պապ, հայր հորն, կամ մօրն, և յոգ. նախնիք», «ծագ նմութեան, սկիզբն» (ՆՀԲ, 2-րդ, 71):

Ի՞նչը կարող էր նախնիներից սերված ճանաչվել, եթե ոչ նախ և առաջ եոզին և դրան վերաբերող ըմբռումների ամբողջությունը, իրրև հավատ, հավատք, որպես կրոնական գաղափարաբանների արտահայտություն: «Հնդկվրոպացիները, - գլխում է Գ. Ջահուկյանը, - անշուշտ ունեին կրոնական որոշ գաղափարներ... Աստվածայինը կապվում էր, մի կողմից՝ շուրացու երկնքի և լուսավոր օրվա, մյուս կողմից՝ նախնիների... սրաշուամունքի եեա»: (ՀԼՊ, 84):

Հավաա բառն անատարկելի վկայություն է այն բանի, որ մեր նախապապերի հավատի հիմնաքարը իրենց հաւ-նախնիներն են: Այդ քարը հավանաբար այն պահին սլիսի իջեցված լինել էր հիմքի մեջ, երբ հանգել են այնպիսի ըմբռման, թե մահը եոզու բաժանումն է մարմնից: Մարմինը լքած եոզու գաղափարին ուղղակիորեն առնչվում է հանդերձյալ կյանքի գաղափարը, և հավատն այլ բան չէ, քան հնադարյան մարդու պատկերացումները եոզու և հանդերձյալ կյանքի վերաբերյալ:

ՎԵՐԱԾՄԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՄԲ ԱՏ ԱԾԱՆՅ ՈՒՆԵՑՈՂ ԲԱՈՒԵՐ

Աա ածանցի մեջ վերածման իմաստի եիմնավորման կապակցությամբ խոսք եղյով *բացաա, օվաա, ածվատել, երկատել* և այլ բառերի մասին: Հարկ ենք համարում առանձին մաս *բլվաա* բառի մեկնությունը՝ նպատակ ունենալով նույն դրանով հնարավորին չափ ճշգրտել *բլվաաություն* բառի գործածություններից մեկում դրա իմաստի ընկալումը:

ՀԱԲ-ում *բլվաա* բառը եամառվում է բարբառային, իսկ դրա եոմանիշ *բլվաա*-ը՝ միջին հայերենի բառ (ՀԱԲ, 2-րդ 188):

ԲՀ-ում կա *բլիի* բառ «խիտ եւ հոծ է, թաղկեալ» նշանակությամբ (էջ 121): Այդ բառարանը որոշակիորեն տարբերվում է այդ բառը «առնի անդամի մորթի» նշանակությամբ *բլիի* բառից: Դա պարզ գզացվում է *բլիի*-ին և *բլվաա, բլվաաել* բառերին տրված թացատրություններից («*Թլվաա* - կրճատ», «*Թլվաաել* - կրճաաել, կամ լապաել» (ն.տ.): Այդ տարբերակումը եեաազա բառտրաններում աներաժեշտ եսակությամբ արաաեալոված չէ: Սի բավական գորեղ փասա կա, որը գզացնել է աալիս այդպիսի մոաեցման միակողմանի, պակասավոր լինելը: Դա *բլվաաություն* բառն է Երեմիայի մարգարեության 11-րդ գլխի 16-րդ նախադասության մեջ. «Չիթեմի գեղեցիկ վարսատր աեպեամր կոչեաց Տէր զանուն քո. ի ձայնէ քլվաաութեան նոցա՝ մեծ է նեղութիւն ի վերայ քո, աապիտաաաաաա ոաաք քո»: *Թլվաաություն* բառը «անդամի ծայրը կարել» թովանդակությամբ ներկայացնելուց եետո եայկազյան բատարանների հեղինակները բնականաբար աներաժեշտություն սլիտի գզային վերը բերված գործածության եամար լրացուցիչ մեկնություն աալու, որովեեաա այդ *բլվաաությունը* իմաստով բնավ չի առնչվում երեական մկրության այդ եայտնի ծեսին: Բայց ինչպիսի՞ լրացուեի մեկնություն են աալիս. «Իսկ Երեմ. 11.16 նշանակէ գպատառումն, կամ գեղգումն» (ՄՄԲՀ, 318), «Իսկ Երեմ. Ժա. 16 թուի յապաաումն անկոց. այք իմանան յերր. շառաչիւն» (ՆՀԲ, 1-ին, 813): Ուրեմն՝ «ի ձայնէ քլվաաութեան»-ը եասկացվում է: «պատառման կամ ճեղգման ձայն», «տնկիների եապավման ձայն» նշանակությամբ: Նկատելի է, որ եսակապեա ՆՀԲ-ի հեղինակները այնքան էլ եամոզված չեն իրենց տված մեկնարանություն հավասաի լինելու եարցում, իրենց միտքը թեաբար հն աաում: Ասավածաշնչի աշխարհարար թարգմանության մեջ էլ *բլվաաությունը* արված է «մեծ աղմուկ» կապակցությամբ և այսպիսի լեզվով. «... մեծ աղմկի ձայնով կրակ վառեց նորա կողմովը» (1989թ., էջ 866): Հարցին ճիշտ պատասխան տալու եամար, թե բերված նախադասության մեջ ինչ նշանակություն ունի մեզ եեաաքքրող բառը, նկատի պետք է ունենալ, որ 1. *բլվաաությունը* ձայն թառի լրացում է, 2. *ձայն* բառը գործածված է «խոսք»

նշանակությամբ, 3. այդ խասքը, այսինքն՝ այդ «ձայնը քլիատութեան» ասված է եղել Հուդայի քաղաքները, Երուսաղեմի այն մարդկանց կողմից, ովքեր դեմ են գնացել Իսրայելի Աստծո ուխտին և ուրիշ աստվածների եետևից են գնացել, և այդ պատճառով էլ՝ 4. այդ խոսքի, այդ խոսքն ասողների նկատմամբ արհամարհական վերաբերմունք է արտահայտվելու: Այդ ամենը նկատի ունենալով՝ տեսնում ենք, որ գրաբար բնագրում *քլիատություն* բառի նշանակությունը ոչ թե սխիստի խմբագրվի, այլ՝ ճիշտ եասկացվի, այսինքն ընկալվի այնպես, ինչպես նոր գրական հայերենում ընկալվում է *քլիատություն* բառը՝ «կակազ, թոթով, խոսքի արաս» ուղղակի նշանակությամբ և «աղճատված, աղավաղված խոսք» փոխարենական նշանակությամբ: Հասկանալի է, որ գրաբարյան բնագրում էլ քստը գործածված է փոխարենական նշանակությամբ, այսինքն՝ աստվածալին ուխտի դեմ ասված խոսքերը քամաներանքով որակվում են իրրև քլիատ ձայն, անմիտ աղմուկ:

Հիմա վերադառնանք ԲՀ-ից բերված *քլիտի*-ին և դրան տրված «խիտ եւ եոծ է, թաղկեալ» բացատրությամբ: Նկատի ունենալով նաև, որ *թաղկեալ* բառի *թաղ* արմատն էլ ունի «խիտ» նշանակությունը, սր՝ թե դժվար է ձևալին և իմաստս լին ընդհանրություններ անսնել ԲՀ-ում տրված *քլիտի*-ի և *քլիատ*, *քլվատ* նույնանիշ բառերի միջև: Վերջիններիս «թանճրալեզու, կակազ» նշանակությունների մեջ չկա՝ խիտ-ի, եոծ-ի գաղափարը, *քլվ*-ը *քլիտի*-ի ենչյունափոխված ձևը չէ՞, փ-պ լծողությունը եայտնի իրողություն չէ՞ (կարափ-կարազ, սեվական-սեպիական, փայքար-պա քար (ԵՀԲ, 2-րդ, 923, 931)): Մնում է ավելացնել, որ *ատ* ածանցը ցույց է աւլիս *քլիտի* արմատով արտահայտված «եոծ», «խիտ» հասկացություններով օժտված լինելու գաղափար:

Այսպիսով, ծագած լինելով *եատ* այնասպից, *ատ* ածանցն օժտվել է դրա ոչ թե միայն «լտրել» նշանակությամբ, այլ ժառանգել է նաև այդ արմատի մյուս նշանակությունները և ըստ այդմ եանդես եկել *բացասման* (սազուս, ազատ, մախաս, աղճատ, անքաս ևն), *սասակական* (խորխորատ, լմփաս, եաստատ, բկլաս, Արարատ, մորատ), *սերման* (կտավատ, փշաս, եավատ, եորթաս(ել)ևն), *վերածման* (բացաս, երկաս/ել), ծվաս, ածվատել ևն) նշանակություններով: Այսպիսի եայեցակետով առաջին անգամ որպես *ատ* ածանցով կազմված ձևեր են մեկնաբանվում *ատզաս*, *յայրաս* (եայրաս), *ազաս*, *Արարաս*, *քլվատ* (քլվատ), *բկլաս*, *մախաս*, *բացաս*, *պրաս* բառերը, նորովի մեկնությամբ եիմնավորվում է նաև *արմաս*, *արաս*, *լմփաս*, *հասասաս*, *եավաս*, *աղքաս* բառերի *ատ* ածանցով կազմված լինելը, ճշգրտված մեկնությամբ են արվում *աղճաս*, *փշաս*, *անքաս*, *կնաս* բառերը: Առաջադիր խնդրի բուծման առնչությամբ եիմնավորվում է *ատզ*, *յայիր* բառերի եավաստիությունը, ինչպես նաև դրանց ենչյունափոխված ձևի ստկայությունը *ագեղձ*և *յայրաս* բառերում, որոշակի գործածություններում նոր մոտեցմամբ է դիարարկվում *եասարազուկ*, *ատզանել*, *քլիատություն* բառերի իմաստը:

ՀԱՍՏԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԲԵՀ - Է. Աղայան, *Բառարճնական և ստուգարանական եեաագաություններ*, Երևան, 1974:

ԲՀ - *Բառգիրք Հայոց*, Երևան, 1975:

ՀԱԲ - Հր. Աճառյան. *Հայերեն արմատական բառարան*, 1-4, Երևան, 1971-1979:

ՀԲԲ - Մա. Մալխասեանց, *Հայերեն բացատրական բառարան*, Երևան, 1944-1945:

ՀԲՈՒԲ - Մ. Ամատունի, *Հայոց բառ ու բան*, Վաղարշապատ, 1912:

ՀԼՊ - Գ. Ջանուկյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*. *Մախագրային ժամանակաշրջան*, Երևան, 1987:

ՀՆԲ - Անահիթյան, Գ., *Միլլեդեան խ.*, *Ավգերեան Մ.*, *Նոր բառգիրք եայկազեան լեզուի*, Երևան, 1-2, 1979-1981:

ՀՄՀ - *Հայկական սովետական եանրագիարան*:

ՄՄԲՀ - Մ. Սեբաստացի, *Բառգիրք հայկազեան լեզուի*, Վեներիկ, 1749:

ՏԲ - Թ. Հակոբյան, Մա. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան, *Հայաստանի և եարակից շրջանների տեզանունների բառարան*, Երևան, 1986:

**ТОЛКОВАНИЯ СУФФИКСА «ШШ» И СЛОВ,
ОБРАЗОВАННЫХ ЕГО ПОСРЕДСТВОМ.****РЕЗЮМЕ****С. МЕЛКОНЯН**

Будучи связанным по происхождению с корневым словом «հիշի», суффикс «шш» имеет не только значение «իշարհի, հիշի», но и обладает другими значениями этого слова и в соответствии с этим данный суффикс выступает также в следующих значениях:

отрицания (տրվաշտ, տրաշտ, նախաշտ, աղբաշտ, ածրաշտ ևն),

преувеличения (խորխորաշտ, լճիաշտ, հասիաշտ, դիշտ, Արարաշտ, մորաշտ),

порождения (պաշաշտ, փշաշտ, հապաշտ, հորթաշտ(ի) ևն,

превращения (րազաշտ, երկաշտ(ի), ծվաշտ, ածվաշտի ևն).

В контексте сказанного впервые толкуются образованные суффиксом «шш» слова տրվաշտ, յաշրաշտ (հաշրաշտ), ազաշտ, Արարաշտ, քլաշտ, (թլաշտ), դիշտ, նախաշտ, աշտ, րազաշտ), по-новому обосновывается толкование следующих слов с данным суффиксом աղբաշտ, ածրաշտ, լճիաշտ, հասիաշտ, հապաշտ, աղբաշտ, уточняется толкование слов վշտ, ծվաշտ, ածվաշտի, կնաշտ:

Предложенный подход к интересующей нас проблеме обосновывает достоверность слов տրվ, յաշր, а также наличие фонетически видоизмененных форм этих слов в следующих лексических единицах: աղբղձ, յաշրաշտ, в определенных употреблениях по-новому толкуется значение слов հիշիաշտաղբի, տրվաշտի, քլաշտաղբի: